

СУҒУРТА КОМПАНИЯЛАРИНИ БОШҚАРИШ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Гаюнов Дилшоджон Рустамжон ўғли

Ўзбекистон Республикаси Банк-молия академияси тингловчиси

Аннотация: Мазкур мақолада суғурта ташкилотлари молияси ва уларни бошқаришнинг моҳияти очиқ беришга бағишланган. Молиявий муносабатларнинг турлари, уларнинг мазмуни, суғурта маблағларининг айланиш тизими кўриб чиқилди.

Калит сўзлар: суғуртачи, суғурталовчи, молиявий муносабатлар, инвестиция, молия, даромад, капитал, брокер, акция, дивиденд

Суғурта компанияси – суғурта фаолиятини амалга оширишга ихтисослашган юридик шахс, суғурта хизматлари бозори профессионал иштирокчиси. Ўзбекистон Республикасида Суғурта компанияси белгиланган тартибда Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида давлат рўйхатидан ўтганидан кейин юридик шахс мақомини олади ва Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигидан суғурта фаолиятини амалга ошириш ҳуқуқини берувчи лицензия олганидан сўнггина суғурта фаолиятини амалга оширади. Суғурта компанияларига ҳаёт суғуртаси ва ҳаёт суғуртасидан ташқари умумий суғурта турларини ўтказиш учун лицензия алоҳида-алоҳида берилади. Ҳаёт суғуртасини амалга ошириш ҳуқуқини берувчи лицензияни олган Суғурта компанияси ушбу суғурта туридан ташқари бошқа умумий суғурта турлари билан шуғулланиши мумкин эмас ёки аксинча.

Суғурта компаниялари фаолияти акциядорлик жамиятлари кўринишида ташкил этилади.

Жаҳонда XXI асрнинг иккинчи ўн йиллигида глобал иқтисодий тикланишнинг 3 фоиздан юқори бўлиши прогноз қилинмоқда.[1] Суғурта мукофотлари ўсишининг асосий омили ҳисобланган мазкур глобал иқтисодий тикланишга кўра, “2022 йилда глобал суғурта мукофотлари ҳажми 3,9 фоизга ошиши ёки 7 трлн. долларни ташкил этиши башорат қилинмоқда”[2]. Жаҳон суғурта бозорида кейинги йигирма йил ичида тариф ставкасининг энг кучли ўсиши ҳаёт суғуртасидан ташқари рисклар суғуртаси бўйича мукофот суммаси ҳажми ўсишининг асосий омили бўлиб қолаётганлиги кузатилмоқда. Бу ҳолат, ўз навбатида, рискдан ҳимоянинг устувор механизми - суғурта фаолиятининг ривожланиш омили ҳисобланадиган корпоратив бошқарувсамарали ташкил этилишига бўлган талабни кучайтирмоқда.

Жаҳон амалиётида суғурта фаолиятининг корпоратив бошқарувнинг ўзгарувчанлигига кўра, доимо такомилталаб ҳисобланиши нуқтаи назаридан, ривожланган мамлакатлардаги сингари ривожланаётган мамлакатларда ҳам мазкур жараёнларга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Шундай трансформациялар замирида реинжиниринг орқали муваффақиятга эришиш, корпоратив бошқарув тизимидаги туб ўзгаришлар, корпоратив бошқарувнинг мақсадли такомиллаштириш орқали ташкилий тузилмадаги ўзгаришлар, янги

бўлинмаларнинг ташкил этилиши, улар томонидан бажариладиган функцияларнинг тубдан қайта кўриб чиқилишини тақазо этмоқда. Бу зарурат суғурта фаолиятининг корпоратив бошқарувнинг бутун дунё бўйлаб суғурта мукофотлари ўсишининг асосий омили бўлиб қолаётганлиги билан изоҳланади.

Суғурта фаолиятида корпоратив бошқарувнинг моҳияти ва ривожланишида 2022 - 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида “...миллий иқтисодиётни ислоҳ қилиш борасида...иқтисодиёт тармоқларини трансформация қилиш, замонавий молиявий хизматлар, операциялар ва технологияларни ривожлантириш, операцион жараёнларни рақамлаштириш даражасини 2026 йил якунига қадар 70 фоизгача ошириш” долзарб масала эканлиги таъкидланган.[3]

Суғурта ташкилотларининг молияси - бу устав фаолиятини таъминлаш мақсадида суғурталовчиларнинг маблағлари айланишида воситачилик қилувчи ва пул оқимлари, капитал, суғурта ташкилотларининг даромадлари ва пул маблағларини тақсимлаш ва улардан фойдаланиш билан боғлиқ бўлган пул шаклидаги иқтисодий муносабатлар. Суғурта компаниялари молиясини микроиқтисодий даражада суғурта фаолиятининг ўзига хос хусусиятлари марказлаштирилмаган молия (хўжалик юритувчи субъектлар молияси) таркибий қисми сифатида кўриш мумкин. Суғурта компаниялари суғурталовчиларни суғурта ҳимоясини таъминлаш мақсадида суғурталовчиларнинг маблағларини сафарбар этиш ва тегишли молиявий ресурсларни (шу жумладан суғурта захираларини) яратишни таъминлайди. Бу факт “суғурта компаниялари молияси” тушунчасининг мазмунини ташкил этувчи иқтисодий муносабатларнинг ўзига хос хусусиятларини тушуниш учун ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Барча молиявий муносабатлар сингари, суғурта ташкилотларининг молияси (давлат ҳокимияти) хусусиятга эга бўлиб, уларнинг аксарияти тўғридан-тўғри ёки билвосита қонунчилик ва меъёрий ҳужжатлар билан тартибга солинади.[4] Суғурта тадбиркорлик фаолиятининг бир тури сифатида юқори таваккалчилик билан тавсифланади ва ушбу соҳадаги молиявий муносабатларнинг табиатига бевосита таъсир қилади. Суғурта ташкилоти маблағлари муомаласида воситачилик қилувчи молиявий муносабатларнинг бутун мажмуасини иқтисодий мазмунига кўра бир неча гуруҳларга бўлиш мумкин. Бу қуйидагилар орасидаги пул муносабатларидир.

1. Суғурта ташкилотларининг таъсисчилари суғурталовчининг устав фондини (капиталини) шакллантириш жараёнида. Устав капитали суғурталовчининг фаолиятини бошлаш учун шарт-шароитлар яратишнинг асосий манбаи ҳисобланади. Суғурта ташкилоти фаолиятининг дастлабки босқичида суғурта шартномалари бўйича мажбуриятларни бажариш билан боғлиқ суғурта фаолиятининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, агар устав капиталидан бошқа маблағлар мавжуд бўлмаса (суғурта мукофотлари тушумлари ҳали ҳам этарли эмас суғурта жавобгарлиги ҳажмига нисбатан давлат қонун ҳужжатларининг мажбурий нормалари билан суғурталовчининг устав капиталининг (фондининг) энг кам миқдorigа нисбатан талабларни белгилайди. Яъни, устав капиталининг ҳажми суғурталовчининг тўлов қобилиятига

қўйиладиган ва тадбиркорлик субъектининг суғурта фаолиятига киришини очадиган биринчи шартга мос келади.

2. Суғурта ташкилоти ва унинг таъсисчилари (акциядорлари) томонидан суғурталовчининг акцияларини чиқариш ва жойлаштириш, акциядорлик жамиятининг захира фондини шакллантириш, фойдани тақсимлаш, акциялар бўйича дивидендлар тўлаш бўйича.

3. Суғурта қопламасини таъминлаш бўйича суғуртачи ва суғурталовчилар. Суғурталовчилар суғурта мукофотини тўлайдилар (суғурта захираларини шакллантириш манбаи). Ушбу муносабатлар жараёнида суғурталовчилар суғурта ҳимоясига эга бўладилар, суғурталовчи эса ўз суғурта мажбуриятларини кафолатланган бажариш учун молиявий ресурслар манбаларини ва қўшимча равишда арзон ва сифатли инвестиция капитали манбаларини олади.

4. Суғурталовчилар ва суғурта воситачилари. Суғурта бозори ривожланишининг дастлабки босқичларида бу муносабатлар жуда оддий - суғурта воситачиси суғурталанган ва суғурталовчи ўртасида “транзит бўғин” вазифасини бажаради. Аммо бу муносабатларнинг янада ривожланиши ва такомиллашиши ўзаро муносабатларнинг янги шаклланининг пайдо бўлиши билан тавсифланади: воситачининг суғурталовчининг фойдасида иштирок этиши; суғурта брокерининг суғурта мукофотларининг маълум бир қисмини депозитга қўйиш ҳуқуқи ва бошқалар.

5. Суғурталовчилар ва қайта суғурталовчилар (суғурталовчилар ва қайта суғурталовчилар). Қайта суғурталаш шартномалари рискни оптималлаштириш ва молиявий барқарорликка эришиш учун жуда мураккаб воситадир. Ушбу шартномалар шартнома тарафларининг ўзаро иштироки муносабати билан кўп йўналишли пул оқимларининг ҳаракатини таъминлайди. йўқотишларни қоплашда қайта суғурталаш; фойда олишда ўзаро иштирок этиш; Суғурталовчи томонидан унинг таркибидаги “қайта суғурталовчилар улуши”ни шакллантириш суғурта захиралари ва шу тариқа улар томонидан даъво ҳуқуқларини олиш қайта суғурталовчилар ва бошқалар.

6. Суғурталовчилар ва суғурталовчилар уюшмалари. Ушбу уюшмалар (учун жамоат бирлашмалари бундан мустасно) бўлиши мумкин суғурта компаниялари шаклида. Одатда уюшма аъзолари қўшма тузадилар уларни суғурталаш муаммоларини ҳал қилишда ёрдам берадиган маблағлар (захиралар). Бу каби уюшмалар яратилган хавфлар. Шаклланиш жараёнида ва бундай маблағлардан фойдаланиш, зарарни қоплашда биргаликда иштирок этишда молиявий муносабатлар вужудга келади.

7. Суғурталовчилар ва уларнинг алоҳида бўлинмалари (филиаллар ва ваколатхоналар) харажатларни молиялаштириш, тақсимлаш ва фойдадан фойдаланиш, биргаликда суғурталаш ва бир доирасида қайта суғурталаш муайян хавф-хатарларга эга компаниялар; суғурта захираларини шакллантириш ва уларнинг турар жой ва бошқалар.

8. Суғурта компанияси ва унинг ходимлари тарқатиш бўйича ва фойдадан фойдаланиш, қимматли қоғозларни чиқариш ва жойлаштириш, қайси суғурта компанияси томонидан чиқарилган, акциялар ва фоизлар бўйича дивидендлар тўлаш облигациялар ва бошқалар.

9. Суғурталовчилар ва бошқа хўжалик юритувчи субъектлар бўйича суғурталовчиларнинг ўз капиталидаги иштироки, молиявий ёрдам кўрсатиш; регресс талабларини қондириш, жарималарни ҳисоблаш ва бошқалар.

10. Суғурта ташкилотлари ва молия бозорининг операторлари (банклар, инвестиция компаниялари ва бошқалар). суғурталовчиларнинг инвестиция ва молиявий фаолияти жараёни ҳамда суғурта ташкилотларининг вақтинча бўш ўз ва қарз маблағларини инвестициялаш ва жойлаштиришга оид. Инвестициялар ва жойлаштириш учун молиявий воситаларни танлаш жуда кенг. Бу муносабатлар, асосан, тегишли назоратни таъминловчи давлат томонидан тартибга солинади

11. Суғурта ташкилотлари ва уларга қарашли тузилмалар, шунингдек суғурталовчилар ва молия-саноат гуруҳлари, холдинглар, концернлар, корпорацияларнинг бошқа аъзолари ўртасида. Молиявий муносабатларнинг ушбу гуруҳи бизнесни ривожлантириш, қўшма лойиҳаларни молиялаштириш, солиқларни оптималлаштириш, ноҳақ олиб қўйишдан ҳимоя қилиш ва ҳоказо санкциялардан ҳимоя қилиш ва бошқалар учун маблағларни корпоратив ичидаги қайта тақсимлаш билан боғлиқ. Молиявий муносабатларнинг асосий гуруҳлари кўриб чиқилиши мумкин. ҳисобга олинадиган суғурта компаниялари молиясининг моҳияти ва мазмунини белгиловчилар. Санаб ўтилган молиявий муносабатлар гуруҳининг ҳар бири ўзига хос хусусиятлар билан тавсифланади ва умумий нарса шундаки, барча муносабатларнинг моддий асосини суғурталовчининг пул оқими ташкил қилади.[5] Бу суғурталовчиларнинг устав капиталини шакллантириш, суғурта компаниясининг ишлаб чиқариш цикли бошланади ва тугайди, суғурта ва бўш захиралар яратилади, вақтинча бўш маблағлар жойлаштирилади ва инвестиция қилинади, суғурта тўловлари амалга оширилади. Молиявий натижа шакллантирилади ва фойдаланилади.

Суғурта компанияларининг такшилий тузилиши, молиявий муносабатларининг хилма-хиллиги ва мураккаблиги бир неча омиллар билан белгиланади.

1. Суғурта компанияси ташкил этилган ташкилий шакл. Ташкилий шакл устав фондининг (капиталининг) ҳажми ва тузилишига, хўжалик юритувчи субъектнинг захира фондини шакллантириш тартибига, фойдани тақсимлаш ва дивидендлар тўлаш тартибига, суғурта компаниясининг мажбуриятлари бўйича жавобгарликни суғурта компаниясининг суғурта компаниясининг ўртасида тақсимланишига таъсир қилади.

2. Суғурта компаниясининг ички тузилиши. Ички тузилмани ҳисобга олган ҳолда, оддий ва мураккаб суғуртачилар мавжуд. Оддий ташкилотларда алоҳида бўлинмалар - филиаллар ва ваколатхоналар мавжуд эмас. Комплекс ташкилотларда алоҳида бўлинмаларнинг бир даражали ёки икки даражали тизими мавжуд. Филиалларнинг маблағлари бош компаниянинг маблағлари муомаласига киради ва бу уни мураккаблаштиради, чунки бу ички номутаносибликларни бартараф этиш учун маблағларни маневр қилиш, шакллантириш учун диверсификация сиёсатини олиб бориш имконини беради. суғурта ва инвестиция портфелларини, ички қўшма суғурта ва қайта суғурталашни амалга оширади.

3. Суғурталовчининг суғурта портфелининг ҳажми ва таркиби. Суғурта портфелининг ҳажми ва таркиби суғурта бозори субъектлари - суғурта воситачилари билан муносабатларга таъсир қилади; қайта суғурталовчилар; суғурталовчилар уюшмалари. Бундай ўзаро таъсир суғурталовчининг маблағлари айланишини мураккаблаштиради, уларни олиш, жойлаштириш учун янги каналларни яратади, шунингдек суғурта компаниясининг харажатлар таркибини ўзгартиради, унинг молиявий натижасига таъсир қилади. Ушбу омилнинг таъсири суғурта бозорининг ривожланиши, унинг институционал тузилиши, суғурта институтлари ўртасидаги муносабатларнинг мураккаблашиши билан тобора кўпроқ сезилмоқда. Масалан, суғурталовчи ва қайта суғурталовчи ўртасидаги муносабатларнинг маълум даражаси суғурталовчини нафақат унга қайта суғурта мукофотини тўлаш, балки қайта суғурталовчининг фойдасида иштирок этиш, суғурта мукофотларини секентга депозит қилиш орқали рағбатлантиришни ҳам назарда тутди. қайта суғурталовчи фойдасига тўланади ва ҳоказо.

4. Суғурталовчининг инвестицион портфелининг ҳажми ва таркиби. Портфелнинг ҳажми ва таркиби молиявий муносабатлар субъектларининг таркибини белгилайди, пул муносабатлари таркибига, суғурта компаниясининг молиявий натижасининг ҳажми ва тузилишига таъсир қилади. Шундай қилиб, суғурта ташкилоти маблағларининг айланиши бошқа хўжалик юритувчи субъектларга қараганда анча мураккаб. Суғурталовчининг молиясини ташкил этиш ва бошқаришнинг мақсади нафақат компаниянинг максимал бойлигига ёки бизнесга қўйилган капиталнинг умумий қийматига эришиш, балки суғурта компаниясининг молиявий барқарорлиги ва тўлов қобилиятини таъминлаш (объектив шарт сифатида). Суғурта мажбуриятларини бажариш) Шундай қилиб, суғурталовчининг молиясини ташкил этиш деганда суғурта компанияси ва унинг контрагентлари ўртасидаги пулни қайта тақсимлаш муносабатларини бошқаришни ташкил этиш тушунилиши керак; суғурталовчининг молиявий барқарорлигини таъминлаш ва унинг фойдасини кўпайтириш ёки компания қийматини ошириш мақсадида жорий ҳуқуқий шароитда суғурталовчининг пул маблағлари ва унинг капиталини ташкил этиш ва бошқариш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Абдурахмонов И.Х. Теория и практика страхования. Учебник. – Т.: Иқтисод-молия, 2021. – 696 с.
2. Глобальный рынок страхования в 2021-2022 году. Итоги и прогнозы развития. // <https://forinsurer.com/news/>.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022 - 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармони.// <https://lex.uz/docs/5841063>
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 2 августдаги “Ўзбекистон Республикасининг суғурта бозорини ислоҳ қилиш ва унинг жадал ривожланишини таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4412-сон қарори.
5. Юлдашев О., Закирходжаева Ш. Ҳаёт суғуртаси. Дарслик. –Т.: Иқтисод-молия, 2021. –380 б.